

literatuuroverzicht

VROUWEN IN OORLOGSTIJD

Een project van De Gelderlander i.s.m. Omroep Gelderland en het Nationaal Bevrijdingsmuseum Groesbeek.
<http://www.gelderlander.nl/specials/vrouweninoorlogstijd/>

De hieronder vermelde boeken kunt u lenen bij Vrouwendocumentatiecentrum De Feeks. Met uw abonnement van Bibliotheek Gelderland Zuid leent u zonder verdere kosten bij De Feeks.

Martha Gellhorn; Caroline Moorehead (red.), *De ogen van miljoenen: brieven 1930-1996*, Amsterdam, 2008, 635 p.

De carrière van Martha Gellhorn (1908-1998) als oorlogscorrespondente bracht haar naar de frontlinies van bijna alle belangrijke internationale conflicten van de twintigste eeuw. Haar berichten maakten haar wereldberoemd, maar haar persoonlijke brieven zijn minstens even indrukwekkend. Gellhorn correspondeert met familie en vrienden en schrijft over haar frustraties te werken in een beroep dat overheerst wordt door mannen, over haar hoop door te breken als romanschrijfster en over haar teleurstellingen in de liefde.

Marian Hoefnagel, *Anne Frank, haar leven*, Amsterdam, 2008, 103 p.: foto's

Anne Frank (1929-1945) is misschien wel het beroemdste meisje van Nederland. Ze is bekend door haar dagboek. In dit boek vertelt Hoefnagel over het leven van Anne Frank voordat ze moet onderduiken en over haar tijd in het achterhuis. Over haar eerste echte verliefdheid en haar angst om ontdekt te worden.

Helga Deen; Rob Tempelaars (tekstverzorging en annotatie), *Dit is om nooit te vergeten: dagboek en brieven van Helga Deen 1943*, Amsterdam, 2007, 157 p.: foto's, afb.

Helga Deen hield een dagboek bij in kamp Vught; een getuigenis van het dagelijks leven in een concentratiekamp. Ze wordt heen en weer geslingerd tussen liefde en afkeer, tussen wanhoop en optimisme. Plotseling beroofd van alles wat haar vertrouwd was, schrijft ze hoe ze zo waardig en bezielde mogelijk probeert te leven.

Etty Hillesum, red. Klaas A.D. Smelik, *Etty: de nagelaten geschriften van Etty Hillesum 1941-1943*, Amsterdam, 2007, 893 p.: foto's, afb.

Deze bundel bevat alle dagboeken en brieven van Etty Hillesum die aan ons zijn overgeleverd. Een groot deel hiervan is nooit eerder gepubliceerd en maakt het beeld van het leven van Etty en haar vrienden in de oorlogsjaren compleet. De biografische, historische en literaire bijzonderheden die door een team van onderzoekers werden toegevoegd, plaatsen haar in de tijd waarin ze leefde

Claudine Landgraf, Rosemarie Pfirschke (red.), *Kind in oorlogstijd: 13 Europese vrouwen en hun jeugdherinneringen aan WO II*, Wormer, 2007, 208 p.: foto's, afb.

Dertien vrouwen uit Duitsland en zeven andere landen die door de Duitsers bezet waren, vertellen hoe ze als kind die verschrikkelijke tijd hebben beleefd en waargenomen. Hoe het hen soms lukte om wat er om hen heen gebeurde te verdringen of zelf in hun spelletjes te verwerken. Hun dagelijks leven werd gekenmerkt door honger, kou, ziekte en de angst verlaten te worden. Allemaal

waren ze slachtoffers, ook als hun ouders tot de daders of meelopers behoorden. Toch waren ze, ook onder deze barre omstandigheden, 'gewoon' kind.

Zonneke Matthée, *Voor volk en vaderland: vrouwen in de NSB 1931-1948*, Amsterdam, 2007, 366 p.: tab., foto's

Vijfenzeventig jaar geleden richtte Anton Mussert de NSB op. Matthée onderzoekt de redenen voor het NSB-lidmaatschap van vrouwen die, naar Duits voorbeeld, binnen de NSB een eigen organisatie oprichtten: de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie. Ze laat zien op welke manier de vrouwen zich inzetten in naam van 'Volk en Vaderland' en wat hen dreef om actief te blijven, aanvankelijk via de parlementaire weg en sinds mei 1940 aan de kant van de Duitse bezetter. Via een aantal biografische portretten toont Matthée de onderlinge verschillen tussen deze vrouwen, hun persoonlijke achtergrond, hun motivatie en hun opvattingen over het nationaal-socialisme.

Monika Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten: de omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*, Amsterdam, 2006, 231 p.: foto's

Het beschamende beeld staat op ieders netvlies: jonge meisjes en vrouwen, kaalgeknipt en met menie besmeurd, omgeven door een joelende menigte. Toch was over deze zogeheten moffenmeiden, vrouwen die tijdens de tweede wereldoorlog omgang hadden met Duitse soldaten, weinig bekend. Monika Diederichs sprak met betrokkenen. Hoe dachten deze meisjes en vrouwen zelf over hun omgang met de bezetter? Hoe was het voor hen om tegen de wil van de omgeving hun gevoel te volgen? Wat gebeurde er als zij zwanger raakten? De ervaringen van deze vrouwen met bijvoorbeeld nationaal-socialistische zorginstellingen, maar ook met de Nederlandse bevolking tijdens en na de oorlog, worden uitvoerig beschreven

Klaus Müller, Judith Schuyf (red.), *Het begint met nee zeggen: biografieën rond verzet en homoseksualiteit 1940-1945*, Amsterdam, 2006, 300 p.: foto's, tek., afb.

Veel lesbische vrouwen en homoseksuele mannen waren tijdens de Tweede Wereldoorlog actief in het verzet. Hun aandeel werd echter decennialang 'vergeten' in de collectieve herinnering. Met de portretten in dit boek krijgen homoseksuele verzetsstrijders uit de Tweede Wereldoorlog eindelijk de aandacht die zij verdienen.

Carolijn Visser, *Miss Concordia: vrouwen in den vreemde*, Amsterdam / Antwerpen, 2006, 222 p.

Op haar reizen ontmoet Carolijn Visser veel vrouwen die door de geschiedenis zijn losgeslagen van hun achtergrond en zich in een nieuw land hebben gevestigd. Zoals de Duits-joodse vrouw die de gruwelen van de nazi's wist te ontlopen door naar Shanghai te vluchten. De barones die aan het eind van de Tweede Wereldoorlog voor de oprukkende Russen moest vluchten uit Estland. Twee vrouwen die hun jeugd in ballingschap in Siberië doorbrachten. Een boek over de veerkracht van gewone vrouwen die zich er niet onder laten krijgen door het leven en de politiek.

Flory A. Van Beek, *Flory: aangrijpende memoires over vervolging en overlevingsdrang tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 2005, 256 p.: foto's

Flory van Beek werd als Joods meisje overvallen door de bezetting van de nazi's in Nederland. Toen de oorlogsdreiging steeds heviger werd, vluchtte zij samen met haar verloofde, Felix per schip naar de Nieuwe Wereld. De Duitsers torpedeerden het schip aan de kust van Engeland. Flory en Felix overleefden de ramp en keerden terug naar Nederland. Daar was de oorlog in volle gang en voor Flory en haar familie braken angstige tijden aan. Op hun onderduikadres kregen zij te maken met honger, spanningen en de altijd aanwezige angst om ontdekt te worden.

Anoniem, *Een vrouw in Berlijn: dagboekantekeningen van april tot juni 1945*, Amsterdam, 2004, 283 p.

Dagboek over het einde van de Tweede Wereldoorlog. De schrijfster, die op het moment van schrijven ongeveer dertig jaar oud is, een ontwikkelde, kosmopolitische vrouw, noteert in drie schoolschriften indringend wat miljoenen vrouwen hebben meegemaakt. In het dagboek ontbreekt elk spoor van het zelfmedelijden, in plaats daarvan nietsontziende observaties, overpeinzingen die alleen maar op de waarheid uit zijn, volledige afwezigheid van illusies en af en toe een bijna droge humor.

Steffie van den Oord, *Liefde in oorlogstijd*, Amsterdam / Antwerpen, 2004, 348 p.: foto's
Behalve in 1944 daalde het huwelijkscijfer nauwelijks tijdens de tweede wereld oorlog. Maar vijf oorlogsjaren beïnvloedden het liefdesleven van een hele generatie jonge, en al wat oudere, mensen. De geïnterviewde vrouwen en mannen in dit boek trouwden in het kamp, tegen de verdrukking in, of overschreden grenzen op zoek naar hun geliefde. Hun geschiedenissen laten zien hoe mensen onder moeilijke omstandigheden weten te overleven. De oudste geïnterviewde werd geboren in 1908, de jongste in 1928.

Kate Adie, *Corsets to camouflage: women and war*, London, 2003, 294 p.: ill., foto's
Vrouwen hebben opmerkelijk en vaak niet erkend heroïsme betoond in rollen, van (oorlogs)verpleegster tot vechtpiloot, die essentieel zijn geweest voor het militaire en het burgerlijke leven. Kate Adie huldigt de moed van deze 'vrouwen in uniform', laat zien hoe de maatschappij en de media deze vrouwen bekijken, en geeft de ervaringen en de houdingen van de vrouwen zelf weer.

Agnes Adriaenssen, *Na den oorlog schieten ze mij dood: meisjes tussen Diets en Duits 1940-1945*, Antwerpen / Vianen, 2003, 160 p.: foto's, afb.

De Dietsche Meisjesscharen was bij het begin van de Tweede Wereldoorlog een bloeiende jeugdbeweging. Net als bij chiro en scouts waren de hoofdbezigheden sport, knutselen, kamperen, ontspanning maar geleidelijk sijpelde de Duitse invloed in de groepering en verdween het Groot-Nederlandse gedachtegoed. De organisatie lonkte naar het Vlaams Nationalistisch Verbond en de Hitlerjugend. Op basis van informatie uit diverse archieven, dagboeken, krantenverslagen en persoonlijke gesprekken geeft Adriaenssen een overzicht van het leven van de DMS meisjes tijdens en na de einde van de Tweede Wereldoorlog.

Mirjam Bolle, *Ik zal je beschrijven hoe een dag er hier uit ziet: dagboekbrieven uit Amsterdam, Westerbork en Bergen-Belsen*, Amsterdam / Antwerpen, 2003, 254 p.: foto's

Mirjam Bolle werd 1917 geboren in Amsterdam. In deze stad werkte ze in de jaren veertig voor het Comité van Joodse Vluchtelingen en de Joodse Raad voor Amsterdam. Sinds 1947 woont ze in Jeruzalem waar ze voor verschillende ambassadeurs van de Nederlandse regering werkte. Dit boek bevat brieven die door Mirjam Bolle in 1942-1943 geschreven werden vanuit Amsterdam, het doorgangskamp Westerbork en het zogenaamde uitwisselingskamp Bergen-Belsen.

Jacqueline van Maarsen, *Ik heet Anne, zei ze, Anne Frank*, Amsterdam, 2003, 215 p.: foto's

De vader van Jacqueline van Maarsen was een joodse Nederlander, haar moeder een katholieke Française. Na verwoede pogingen lukte het haar vader in 1938 om zijn vrouw ingeschreven te krijgen bij de Joodse Gemeente. Vanaf dat moment golden ook de kinderen als joods. In de tweede wereldoorlog raakt Jacqueline op het Joods Lyceum bevriend met Anne Frank. Anders dan Anne, ontsnapt Jacqueline aan deportatie omdat haar moeder in 1942 de inschrijving bij de Joodse Gemeente ongedaan weet te maken. Een ontwikkeling ten goede natuurlijk, maar langzamerhand kreeg ze wel het gevoel dat ze nergens bij hoorde.

Mariska Heijmans-van Bruggen, *De Japanse bezetting in dagboeken: vrouwenkamp Ambarawa 6, Amsterdam*, 2001, 390 p.: tek., geogr. kaart.

Het bijhouden van een dagboek was in de Japanse internerings- en gevangenkampen tijdens de Tweede Wereldoorlog ten strengste verboden. Bij ontdekking riskeerde men een zware straf. Op basis van een collectie dagboeken van Nederlandse gevangenen heeft het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie de serie 'De Japanse bezetting in dagboeken' samengesteld. In dit eerste deel van de serie, worden de dagboeken van vrouwen en meisjes die vanaf december 1942 tot december 1945 gevangen zaten in kamp Ambarawa 6 op Midden-Java behandeld.

Brigitte Ars, *Troostmeisjes: verkrachting in naam van de keizer*, Amsterdam / Antwerpen, 2000, 319 p.: foto's

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn zo'n 200.000 Koreaanse, Indonesische, Chinese en Nederlandse vrouwen als seks-slavinnen (troostmeisjes) door Japanse militairen gebruikt. In dit boek worden de ervaringen van deze vrouwen geschetst op grond van hun eigen verhalen, maar ook op basis van verhalen van hun verkrachters en diverse getuigen. Een apart hoofdstuk is gewijd aan Nederlands-Indië.

Marius de Smet (opgetekend door); Verzetsmuseum Amsterdam (red.), *Een onverzettelijke Groningse vrouw: het levensverhaal van Siet Tammens*, Zutphen, 2000, 111 p.: foto's, afb.

Tijdens de Duitse bezetting wordt Siet Tammens een kopstuk in het georganiseerde Groningse verzet. In 1944 wordt ze gearresteerd en ter dood veroordeeld, maar omdat de bevrijding dichtbij is, wordt het vonnis niet voltrokken. Heel lang heeft ze niet gesproken over wat ze in de oorlog heeft gedaan en meegemaakt. Uiteindelijk besloot ze toch haar verhaal te vertellen, omdat ze denkt dat het misschien iets aan de strijd tegen onrecht en discriminatie kan bijdragen.

Johan P. Snapper, *De wegen van Marga Minco*, Amsterdam, 1999, 345 p.: foto's, afb.

In dit boek wordt het werk van Marga Minco, een van Nederlands belangrijkste naoorlogse auteurs, geanalyseerd. Volgens J.P. Snapper is veel van haar werk autobiografisch. Naast de bekende boeken die de oorlog tot thema hebben, behandelt Snapper werken die tot nu toe erg weinig aandacht hebben gekregen zoals haar televisiewerken, droomverslagen en een aantal van haar schilderijen.

Nadet Somers, *Verzet in Nederlands-Indië: het levensverhaal van Bep Stenger*, Zutphen, 1999, 112 p.: foto's, ill.

Bekend is dat in het voormalig Nederlands-Indië duizenden mensen op een of andere manier betrokken zijn geweest bij het verzet tegen de Japanse bezetter. Minder bekend zijn de verhalen van al diegenen die bereid waren voedsel, medicijnen, berichten en wapens te smokkelen of onderduikers te helpen. Onder hen waren veel vrouwen. Bep Stenger was één van hen.

Molly Merryman, *Clipped wings: the Rise and Fall of the Women Airforce Service Pilots (WASPs) of World War II*, New York / London, 1998, 237 p.: foto's

Gedurende de Tweede Wereldoorlog was het Women Airforce Service Pilot programma de enige legerafdeling die geheel uit vrouwen bestond. Deze vrouwen vlogen op gevaarlijke missies die gewoonlijk met mannen geassocieerd werden. In dit boek wordt de geschiedenis van de meer dan duizend vrouwelijke piloten gevolgd. Merryman onderzoekt de sociale druk die in 1944 uitmondde in de ontbinding van de eenheid en doet verslag van de daaropvolgende strijd en het uiteindelijke succes van de vrouwen in 1977, toen ze militaire status kregen en als veteranen erkend werden.

Lily Franz; Henny Clemens, Dick Berts, *Lily: het unieke levensverhaal van een zigeunerin*, Amsterdam, 1997, 201 p.

De autobiografie van de Duits-Nederlandse zigeunerin Lily Franz die in 1924 werd geboren in een stal in Opper-Silezië. Het gezin trok met een woonwagen door Duitsland. Vader Franz voorzag in hun onderhoud door op te treden als muzikant, terwijl moeder ventte met stroken kant. De Tweede Wereldoorlog veranderde het leven van de zigeunergemeenschap ingrijpend. Lily overleefde als een van de weinigen Auschwitz. In dit boek is ook de Europese zigeunercultuur van binnenuit beschreven.

Barbara Henkes, *Heimat in Holland: Duitse dienstmeisjes 1920-1950*, Amsterdam, 1995, 352 p.: foto's

Waarom kwamen duizenden jonge, ongehuwde vrouwen in Nederlandse huishoudens werken, hoe werd op hun komst gereageerd en hoe verging het hen hier? Uit de indringende en soms pijnlijke interviews met voormalige Duitse dienstbodes wordt duidelijk hoe het was om als Duitse vrouw in Nederland te leven en werken in tijden van groeiende werkloosheid en opkomend nationaal-socialisme. Voor zover ze niet uit zichzelf terugkeerden naar Duitsland werden velen na 1938 gedwongen door het nazi-regime. Achterblijfters kregen te maken met de scheidslijn 'Nederlands' en 'Duits', 'goed' en 'fout'.

Jan Hof, *Vrouwen in het verzet 1940-1945*, Baarn, 1995, 283 p.

In de geschiedschrijving is de rol van vrouwen in het verzet veelal onderbelicht. In dit boek wordt het verhaal van 12 verzetsvrouwen beschreven, vrouwen die model kunnen staan voor vele andere actieve verzetsstrijdsters. Het boek begint met de korte, dramatische geschiedenis van een 24-jarige boerendochter uit Varsseveld die standvastig weigerde te zeggen waar de schuilplaats van

de Joodse en andere onderduikers was. Ook wordt Koningin Wilhelmina geciteerd, alsmede enkele andere verzetsprominenten.

Ted Schouten, *Lichaamsbuit: gedwongen seks tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Zutphen, 1995, 152 p.: foto's, tek.

In het boek vertellen vrouwen hoe ze tijdens de tweede wereldoorlog door hun vijand seksueel zijn misbruikt. Het boek richt zich niet uitsluitend op gedwongen seks in het voormalig Nedelands-Indië, maar ook op gedwongen seks in de Duitse en Nederlandse concentratiekampen en interneringskampen.

Ute Benz (hrsg.), *Frauen im Nationalsozialismus: Dokumente und Zeugnisse*, München, 1993, 247 p.

De in dit boek verzamelde documenten maken de gedachtegang in het nationaal-socialisme over onder andere moederschap, beroepsarbeid en politiek gedrag duidelijk en tonen de strategieën die werden ingezet om vrouwen te beïnvloeden. Ook komt in de teksten de scheiding tussen 'erbij horende' en 'uitgestoten' vrouwen naar voren. In het boek zijn onder meer originele teksten opgenomen die werden uitgesproken of gepubliceerd in de tweede wereldoorlog.

Helen Colijn, *De kracht van een lied: overleven in een vrouwenkamp*, Franeker, 1989, 232 p.: foto's, afb.

Het verhaal van vrouwen in een Japans interneringskamp, die onder de moeilijkste omstandigheden overlevingskracht putten uit muziek. Nadat in het kamp het repertoire van liederen en liedjes uitgeput was, bleek een tweetal vrouwen in staat uit het hoofd de noten op het papier te zetten van klassieke werken van bijvoorbeeld Chopin, Dvorák, Ravel en Bach. Deze muziek klonk in het kamp, na zorgvuldige doch strikt geheime voorbereiding, plotseling op, gezongen door het zogenaamde 'stemmenorkest'.

Anne Frank, *De dagboeken van Anne Frank*, Den Haag / Amsterdam, 1986, 714 p.: foto's , ill.

In maart 1945 stierf Anne Frank op vijftienjarige leeftijd in het concentratiekamp Bergen-Belsen. Ruim twee jaar later verscheen *Het Achterhuis. Dagboekbrieven* van Anne Frank waarvan vele miljoenen exemplaren in meer dan dertig landen zijn verkocht. Anders dan *Het Achterhuis* is deze uitgave een letterlijke en integrale weergave van hetgeen Anne Frank gedurende twee jaar als dagboek bijhield. Het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie voorzag deze uitgave van een uitvoerige inleiding. Ook zijn de resultaten van een onderzoek van het Gerechtelijk Laboratorium naar handschrift, papier, inkt, lijm enzovoorts opgenomen.

Dunya Breur, *Een verborgen herinnering: tekeningen van Aat Breur-Hibma uit het vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück en de gevangenis in Utrecht 1942-1945*, Amsterdam, 1983, 272 p.: foto's
De schilderes Aat Breur-Hibbema en haar man Krijn gingen in 1940 in het verzet. Ze werden verraden en gearresteerd. Krijn werd gemarteld en gefusilleerd; Aat kwam via verscheidene gevangnissen in 1943 in Ravensbrück terecht, tot ze in 1945 door het Russische leger werd bevrijd. Hun dochter Dunya kreeg de potloodtekeningen die haar moeder in gevangenschap maakte, pas veel later onder ogen. In dit boek worden ze voor het eerst gepubliceerd, samen met de verhalen van Dunya's moeder en een aantal andere overlevenden van Ravensbrück.

DOCUMENTATIECENTRUM
vrouwen

de feeks

St. Antoniusplaats 1
6511 TR NIJMEGEN

☎ 024 323 02 76

feeksdoc@vrouwen.net

online catalogus op www.defeeks.nl